Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 1

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

AKSIOLOGIK PLYURALIZM SHAROITIDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHDA INDIVIDUAL MUVAFFAQIYAT VA UMUMIY FAROVONLIKNI UYG‘UNLASHTIRISHNING FALSAFIY MEZONLARI

Fayzullajon Sa’dullayevich Qosimov*

BILIM ALMASHINUVI JARAYONIDA INDIVIDUAL INSON KAPITALIDAN JAMOAVIY INTELLEKTUAL SALOHIYATGA O‘TISHNING EPISTEMOLOGIK ASOSLARI VA EMERGENT XUSUSIYATLARI

✉ fayzullajon16@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada inson kapitalini rivojlantirishda individual muvaffaqiyat va umumiy farovonlik munosabati o‘rganiladi. Konseptual va normativ tahlilda yutuq, mavqe ustunligi hamda ijtimoiy hissa farqlanadi. Qadriyatlar xilma-xilligini yagona daromad mezoniga keltirish cheklovlari ochiladi. Uyg‘unlashtirishning besh mezoni va qarorni asoslash tartibi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar

aksiologik plyuralizm, inson kapitali, individual muvaffaqiyat, umumiy farovonlik, ijtimoiy hissa, qadriyatlar ziddiyati, adolat.

DOI: 10.5281/zenodo.23455533

KIRISH

Inson kapitalini rivojlantirish maqsadini belgilashda daromad, professional mahorat, ijodiy mustaqillik, o‘zaro yordam va jamiyatga hissa bir xil mazmunga ega emas. Muammo ulardan birini tanlab, qolganlarini ahamiyatsiz deb chiqarib tashlashda ham, barchasi har qanday vaziyatda mutlaqo uyg‘un keladi deb hisoblashda ham yuzaga keladi. Maqolaning boshlang‘ich savoli shunday: turli qadriyatlarni saqlagan holda individual yutuq va umumiy farovonlik haqida qanday asosli qaror chiqarish mumkin? Bu savol resurslarning yetishmasligini ham, shaxsiy hayot maqsadlarining xilma-xilligini ham inkor qilmaydigan mezonlarni talab etadi. Z.A’zamova inson kapitali va umumiyijtimoiy maqsadlar uyg‘unligini ijtimoiy-falsafiy muammo sifatida qo‘yadi [1]. R.Yuldashev falsafiy tarbiyani jamiyatning barqaror rivojlanishi bilan bog‘laydi [2]. Ushbu yo‘nalishlardan kelib chiqadigan maqola savoli maqsadlarning umumiyligini e’lon qilishdan ularni asoslashga o‘tishdir. Xususan, “jamiyat manfaatlari” nomidan qaysi natija talab qilinayotgani, bu natija kimga imkoniyat yaratishi va kimga xarajat yuklashi aniqlashtirilishi kerak. Umumiy maqsadga murojaatning o‘zi individual erkinlikni cheklash uchun yetarli dalil emas. D.Reay ishchi sinf vakillarining universitetga o‘tishini tahlil etib, individual ta’limiy muvaffaqiyatning ijtimoiy chegaralarini muhokama qiladi [5]. Bu maqolada uning tadqiqoti barcha mamlakatlardagi bir xil vaziyatning dalili sifatida emas, yutuq bilan yutuqqa erishish shartlarini ajratish zaruratini ko‘rsatuvchi manba sifatida ishlatiladi. Bir shaxsning yuqori natijasi boshqalar uchun yo‘l ochilganini o‘z-o‘zidan tasdiqlamaydi. Shuningdek, teng imkoniyat haqida gapirish har bir kishining bir xil hayot yo‘lini

tanlashini talab etmaydi.

Maqolaning maqsadi aksiologik plyuralizm sharoitida inson kapitali rivojlanishining individual va umumiy natijalarini muhokama qilish mezonlarini ishlab chiqishdir. Tadqiqot yutuq, mavqe ustunligi va ijtimoiy hissa farqini ochadi; o‘lchovlararo ziddiyatlarni yashirmaydigan qaror tartibini taklif etadi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot konseptual-qiyosiy va normativ tahlilga asoslanadi. Sakkiz manba inson kapitali, falsafiy tarbiya, universitet etikasi, erkinlik, ta’limiy muvaffaqiyat, algoritmik baholash va qadriyatlar nisbatiga aloqadorligi bo‘yicha maqsadli tanlandi. Bu tanlov sistematik adabiyotlar sharhi yoki barcha nazariy maktablarni qamrab olgan tasnif emas. Ochiq matnlar hamda nashriyotlar taqdim etgan tekshiriladigan mazmuniy ma’lumotlardan foydalanildi. Manbalardagi xulosalar ularning o‘rganilgan kontekstidan uzilib, universal qonuniyat sifatida berilmadi.

Tahlilning asosiy amallari tushunchalarni farqlash, yashirin qiymat hukmini aniqlash, qarshi misol va normativ izchillik sinovidir. Har bir baholash talabi uchun uch savol qo‘yildi: u qanday yaxshilikni himoya qiladi; kimlarning manfaatini ko‘rinadigan qiladi; boshqa qadriyat cheklanganda qanday asos talab etadi? Besh mezon va pedagogik portfel taklifi ushbu maqolaning konseptual natijasidir. Ular tayyor xalqaro standart yoki empirik validatsiyadan o‘tgan o‘lchov sifatida taqdim etilmaydi. So‘rovnoma, ta’lim natijalari bazasi yoki eksperimental guruhlar o‘rganilmadi. Muhokamadagi misollar mavjud universitetda aynan kuzatilgan hodisalar emas, qaror mantiqini tekshirish uchun tuzilgan fikriy vaziyatlardir.

NATIJALAR

Yutuq, mavqe ustunligi va ijtimoiy hissa. Birinchi natija muvaffaqiyatning uch mazmunini farqlashdir. Yutuq shaxsning avval bajara olmagan ishini o‘zlashtirishi yoki asosli maqsadiga erishishini bildiradi. Mavqe ustunligi boshqalarga nisbatan yuqoriroq o‘rin egallashga tegishli. Ijtimoiy hissa esa faoliyatning boshqa kishilar uchun bilim, yordam yoki hamkorlik imkoniyatini yaratishidir. Bular bir faoliyatda uchrashi mumkin, ammo biri ikkinchisining isboti emas. O‘qituvchining murakkab mavzuni yaxshi tushuntirishni o‘rganishi reytingdagi o‘rnini o‘zgartirmasa ham kasbiy yutuq bo‘lishi mumkin.

Mavqe ustunligining xususiyati uning nisbiyligidadir: barcha ishtirokchi bir paytning o‘zida boshqalardan yuqori o‘rinni egallay olmaydi. Biroq ularning barchasi bilim va mahoratini rivojlantirishi mumkin. Shuning uchun inson kapitali siyosatining muvaffaqiyatini faqat ustun o‘rinlar soni orqali tasavvur qilish umumiy rivojlanish bilan saralashni aralashtiradi. Maqola bu farqdan raqobatni butunlay bekor qilish xulosasini chiqarmaydi. Tanlov zarur bo‘lgan holat bilan ta’limning umumiy maqsadini alohida asoslash kerakligini ko‘rsatadi.

Ijtimoiy hissa ham shaxsning barcha vaqti va qobiliyati umumiy talabga bo‘ysundirilishini anglatmaydi. Bunday talqin yordamni majburiy fidoyilikka aylantirishi mumkin. A.Prokofyev zamonaviy universitetda etika va professionallik nisbatini muhokama qiladi [3]. Ushbu masaladan kelib chiqib, maqola kasbiy javobgarlik bilan chegarasiz foydalanish talabini farqlaydi: mutaxassisdan sifatli ish talab etish uning dam olishi, shaxsiy maqsadi va tanlov huquqini bekor qilmaydi. Umumiy foyda insonni faqat vosita sifatida ko‘rishni oqlamasligi kerak.

Plyuralizm, qiyoslash va qarorni asoslash. Ikkinchi natija aksiologik plyuralizmni barcha fikrlarning bir xil to‘g‘riligi bilan tenglashtirmaslikdir. Turli qadriyatlar mavjudligi dalil, izchillik va boshqalarning huquqini hurmat qilish talablarini bekor qilmaydi. Shu bilan birga bitta pul miqdori bilan barcha yaxshilikni to‘liq ifodalash ham oldindan qabul qilinmaydi. Masalan, yuqori daromad, yaqinlarga g‘amxo‘rlik qilish va ilmiy mustaqillik bir kishining tanlovida turli sabablarga ko‘ra ahamiyatli bo‘lishi mumkin. Ularni sanab chiqish hali ular orasidagi qarorni asoslash emas. R.Chang murakkab tanlovlarni muhokama etib, muqobillar o‘rtasidagi munosabatni faqat “yaxshiroq”, “yomonroq” yoki “teng” holatlariga keltirishni savol ostiga qo‘yadi; uning tahlilida qiyosiy paritet muhim o‘rin tutadi [7]. Mazkur g‘oya barcha muqobil bir xil qabul qilinishi kerakligini anglatmaydi. Maqola undan yagona ustun variant darhol topilmagani oqilona muhokama imkonsizligini bildirmaydi, degan chegaralangan xulosani chiqaradi. Tanlov o‘z zimmasiga olinayotgan majburiyat va uning boshqalarga oqibatini tushuntirish bilan davom ettirilishi mumkin. V.Mezhuev falsafani erkinlikning o‘zini an-

glash masalasi bilan bog‘laydi [4]. Maqola talqinida bundan rivojlanish maqsadlarini faqat tashqaridan berilgan muvaffaqiyat tasviriga moslashtirmaslik talabi kelib chiqadi. Shaxs maqsadining asosini so‘rashi va uni qayta ko‘rishi mumkin bo‘lishi kerak. Biroq refleksiya moddiy imkoniyatning o‘rnini egallamaydi. “O‘zingiz tanlang” degan talab haqiqiy muqobil, vaqt va zarur yordam bo‘lmagan holatda erkinlikning faqat tashqi shaklini saqlab qolishi mumkin.

Uyg‘unlashtirishning besh mezoni. Uchinchi natija besh mezondan iborat normativ tartibdir. O‘zaro erkinlik mezoni bir shaxsning rivojlanishi boshqalarning asosli tanlovini asossiz toraytirmasligini tekshiradi. Mazmunli hissa mezoni natijaning ko‘rinishidan tashqari qanday foydali imkoniyat yaratayotganini so‘raydi. Adolatli kirish mezoni boshlang‘ich sharoit va foydalanish to‘siqlariga e’tibor beradi. Hukmronlik va kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik mezoni kimning ovozi yo‘qolayotganini aniqlaydi. Davomiylik mezoni esa hozirgi yutuq kelajakdagi imkoniyatlarni qanday o‘zgartirishini muhokama qiladi.

1-jadval. Individual muvaffaqiyat va umumiy farovonlikni muvofiqlashtirish mezonlari

Mezon	Individual o‘lchov	Umumiy o‘lchov	Talqin chegarasi
O‘zaro erkinlik	Maqsadni tanlash va qayta ko‘rish	Boshqalarning asosli tanlovini saqlash	Erkinlik real muqobilsiz e’lon qilinmasin
Mazmunli hissa	Qobiliyatni amalda namoyon qilish	Bilim va yordam imkoniyatini yaratish	Hissa faqat sonli ko‘rinishga keltirilmasin
Adolatli kirish	Zarur resurs va maslahatdan foydalanish	Boshlang‘ich to‘siqlarni kamaytirish	Bir xil talab bir xil sharoit degani emas
Kamsitmaslik	Ovoz, hurmat va asosli e’tiroz huquqi	Qarorda chetda qolganlarni hisobga olish	Yuqori natija cheksiz vakolat bermaydi
Davomiylik	Qobiliyat va mazmunli faoliyatni saqlash	Kelajak imkoniyatlariga zarar yetkazmaslik	Hozirgi o‘sish barcha xarajatni qoplamaydi

Ushbu mezonlar qo‘shib hisoblanadigan besh ball emas. Ayrim vaziyatda insonning qadr-qimmati yoki asosli erkinligiga zarar boshqa sohadagi foyda bilan oddiy arifmetik tarzda qoplanmaydi. Shu sababli maqolada avval qabul qilib bo‘lmaydigan zarar va istisno shartlarini tekshirish, keyin qolgan muqobillarni taqqoslash taklif qilinadi. Bu tartib barcha nizolar uchun tayyor yechim bermaydi. Uning vazifasi manfaatlar to‘qnashuvini bitta umumiy ko‘rsatkich ichiga yashirish o‘rniga, qaysi cheklov kimga va nima uchun qo‘yilayotganini ochishdir.

Davomiylikni faqat ko‘rsatkichning yilma-yil oshishi bilan tenglashtirish ham yetarli emas. H. Rosa dinamik barqarorlashuv va yaxshi hayotni rezonans nuqtayi nazaridan muhokama qiladi [8]. Bu yondashuv ushbu maqolada uzluksiz o‘sish talabi bilan insonning dunyo va boshqalar bilan mazmunli munosabati o‘rtasidagi farqni ochish uchun ishlatiladi.

MUHOKAMA

Qadriyatlarni ko‘rsatkichga aylantirish chegarasi. D.Beer algoritmlarning ijtimoiy kuchini tasniflash va tartiblash amallari bilan bog‘liq masala sifatida tahlil qiladi [6]. Ushbu maqolada bu yo‘nalishdan baholash mezoni faqat mavjud yutuqni qayd etmasdan, qaysi yutuq ko‘rinishini ham belgilashi mumkinligini muhokama qilishda foydalaniladi. Mazmunli hissa mezonini kiritishning o‘zi muammoni tugatmaydi: yordam, ustozlik yoki jamoatga xizmat mexanik qaydga aylantirilsa, aynan shu ishlarning ma’nosi yana torayishi mumkin. Demak, yangi mezon ham o‘z qo‘llanish chegarasiga ega bo‘lishi lozim.

Fikriy vaziyatda universitet cheklangan mukofot mablag‘ini ikki faoliyat orasida taqsimlaydi. Bir loyiha yuqori nashr ko‘rsatkichiga ega, ikkinchisi esa murakkab o‘quv materialini talabalar uchun tushunarli shaklga keltirgan. Bu yerda “hammasi teng” deyish qaror o‘rnini bosa olmaydi. Taklif etiladigan muhokama avval mukofotning maqsadini ochadi, keyin har bir faoliyatning shu maqsadga daxldor dalilini tekshiradi. Qaror qaysi qadriyatga ustuvorlik bergani va qaysi hissa boshqa vosita bilan qo‘llab-quvvatlanishini tushuntirishi kerak.

Umumiy farovonlikni individual natijalar yig‘indisi deb tushunish ham cheklangan. Fikriy misolda bir tashkilotdagi bir necha kishining ko‘rsatkichi ortgan, biroq ular bilimini boshqalardan yashirish orqali ustunligini saqlagan bo‘lishi mumkin. Bu holatda individual natija bilan hamkorlik sharoiti qarama-qarshi yo‘nalishda o‘zgaradi. Shuning uchun umumiy farovonlik ushbu maqolada alohida yutuqlar soni bilan bir qatorda, kishilarning bir-biriga rivojlanish imkoniyati yaratadigan munosabatlari sifatida talqin qilinadi. Bu ta’rif empirik o‘lchov emas, tadqiqotning ishchi normativ pozitsiyasidir. Unda professional bilim, ta’limiy tushuntirish, hamkorlik va ijtimoiy hissa bir-birini to‘liq almashtiruvchi ballar emas, alohida asoslanadigan natijalar sifatida ko‘riladi. Talaba o‘z faoliyatini sanabgina qolmay, uning maqsadi, kim uchun ahamiyati va qaysi shartlar ta’sir qilganini izohlaydi.

Portfel baholashning barcha shakllarini bekor qilmaydi. Cheklangan o‘rin yoki resurs uchun tanlov zarur bo‘lsa, tanlov mezoni oldindan e’lon qilinadi, muqobil hissalar yo‘q deb chiqarib tashlanmaydi va qarorga e’tiroz bildirish yo‘li ko‘rsatiladi. Shu tariqa saralash bilan insoniy qadrni baholash farqlanadi: muayyan mukofotni olmaslik shaxsning kasbiy yoki axloqiy jihatdan qadrsizligini anglatmaydi. Bu farq pedagogik muloqotning tilida ham saqlanishi kerak. Taklifni keyinchalik tekshirish uchun portfel izohlarida maqsad va dalil bog‘lanishi, baholovchilar o‘rtasidagi mazmuniy kelishmovchilik hamda talabalar e’tiroziga javob tahlil qilinishi mumkin.

XULOSA

Aksiologik plyuralizm inson kapitali rivojlanishini yagona muvaffaqiyat mezoniga keltirishni savol ostiga qo‘yadi, biroq oqilona tanlov va mas’uliyatli baholashni bekor qilmaydi. Maqolada yutuq, mavqe ustunligi va ijtimoiy hissa bir-biriga bog‘liq, ammo aynan bir xil bo‘lmagan natijalar sifatida farqlandi. Individual muvaffaqiyatning mavjudligi umumiy farovonlikni o‘z-o‘zidan kafolatlamasligi, umumiy maqsad esa shaxsiy erkinlikni cheksiz cheklashga asos bo‘lmasligi ko‘rsatildi.

Nazariy natija o‘zaro erkinlik, mazmunli hissa, adolatli kirish, hukmronlik va kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik hamda davomiylik mezonlaridir. Amaliy natija ushbu mezonlarni pedagogik dalillar portfeli va ochiq qaror izohiga bog‘lash taklifidan iborat. Uyg‘unlik bu yerda qadriyatlar orasidagi barcha ziddiyatning yo‘qolishi emas, ularni asosli, qayta ko‘riladigan va shaxs qadrini saqlaydigan tartibda hal etishga intilishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A’zamova Z. F. Inson kapitali va umumiyijtimoiy maqsadlar uyg‘unligining nazariy-metodologik asoslari: ijtimoiy-falsafiy tahlil // FarDU. Ilmiy xabarlar. 2024. 7(4). (p. 31–37).

2. Yuldashev R. D. Jamiyatni barqaror rivojlantirishda falsafiy tarbiyaning o‘rni // Tafakkur ziyosi. 2024. № 2. (p. 97–100).

3. Прокофьев А. В. Этика и профессионализм в современном университете // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Философия. 2016. № 3. (p. 51–59).

4. Межуев В. М. Философия как самосознание свободы // Научные труды Московского гуманитарного университета. 2018. № 2. (p. 5–20). 5. Reay D. Working class educational transitions to university: The limits of success // European Journal of Education. 2018. 53(4). (p. 528–540). DOI: 10.1111/ejed.12298.

6. Beer D. The social power of algorithms // Information, Communication & Society. 2017. 20(1). (p. 1–13). DOI: 10.1080/1369118X.2016.1216147.

7. Chang R. Hard Choices // Journal of the American Philosophical Association. 2017. 3(1). (p. 1–21). DOI: 10.1017/apa.2017.7.

8. Rosa H. Dynamic Stabilization, the Triple A. Approach to the Good Life, and the Resonance Conception // Questions de communication. 2017. № 31. (p. 437–456). DOI: 10.4000/questionsdecommunication.11228.